

покаже достоен пред вселенската истина, и народът трябва да вложи в нея цялата си душа, ако иска да я спаси.

Вселенската истина се въплътява в Църквата. Най-важният идеал и целта не са в народността, която сама по себе си е само служебна сила, а в Църквата, която е най-висшият обект на служенето, който изисква нравствен подвиг не само от отделната личност, но и от целия народ.

И тъй, Църквата като положителен обществен идеал, като основа и цел на всички наши мисли и дела, и всенародният подвиг като пряк път за осъществяването на този идеал — ето последния извод, до който стигна Достоевски и който озари цялата му дейност с пророческа светлина.

ВТОРА РЕЧ

(Произнесена на 1 февруари 1882 година)

Ще говоря само за най-главното и същественото от дейността на Достоевски. При такава богата и сложна натура, каквато притежаваше Достоевски, при необикновената му впечатлителност и отзивчивост към всички явления от живота, духовният му свят представляваше твърде голямо разнообразие от чувства, мисли и пориви, за да може да бъде представен в една кратка реч. Но откликвайки *на всичко* с такъв душевен плам, той винаги признаваше само едно нещо за главно и безусловно необходимо, към което трябва *да се присъедини* всичко останало. Централната идея, на която служеше Достоевски с цялата си дейност, беше християнската идея за свободно общочовешко единение, всемирно братство в името на Христа. Тази идея проповядваше Достоевски, когато говореше за истинската Църква, за вселенското православие, в нея той виждаше духовната, не проявена все още същност на руския народ, всемирноисторическото

значение на Русия, онова ново слово, което Русия трябва да каже на света. Въпреки че са изминали вече 18 века откакто това слово е за пръв път възвестено от Христос, то наистина и в наши дни е съвсем ново, и такъв проповедник на християнската идея като Достоевски справедливо може да бъде наречен "ясновидещ предчувственик" на истинското християнство. За него Христос не беше само факт от миналото, далечно и необяснимо чудо. Ако така гледаме на Христос, то той лесно може да бъде превърнат в мъртъв образ, пред който се прекланят в църквите по празниците, но който няма място в живота. Тогава цялото християнство се затваря между стените на храма и се превръща в молитвословие, а дейният живот си остава изцяло нехристиянски. И такава една външна Църква съдържа в себе си истинска вяра, но тук тази вяра е толкова слаба, че е достатъчна само за празничните минути. Това е храмовото християнство. И то трябва да съществува най-напред, тъй като на земята външното предшества вътрешното, но то не е достатъчно. Има и един друг вид или степен на християнството, където то вече не се задоволява с богослужението, а иска да ръководи дейния живот на човека, то напуска храма и се заселва в домовете на хората. Негов обект е вътрешният живот на индивида. Тук Христос се появява като висш нравствен идеал, религията се съсредоточава в личната нравственост и дейността ѝ се свежда до спасяването на отделната човешка душа. И в това християнство има истинска вяра, но и тук тя все още е слаба: достатъчна е само за *личния* живот и *частните* дела на човека. Това е *домашното* християнство. То трябва да съществува, но и то е недостатъчно, тъй като изоставя целия общочовешки свят, всички обществени, граждански и международни дела — изоставя всичко това и го предава във властта на злите антихристиянски начала. Но ако християнството е най-висша, безусловна истина, не бива да бъде така. Истинското християнство не може да бъде само домашно, както не може да бъде и само храмово, — то трябва да бъде *вселенско*¹⁶, то трябва да

обхваща цялото човечество и всички човешки дела. И ако наистина Христос е възплъщение на истината, Той не трябва да си остане само едно изображение в храма или пък само личен идеал: ние трябва да Го признаем за всемирноисторическо начало, за жива основа и крайъгълен камък на всечовешката Църква. Всички общочовешки дела и взаимоотношения трябва изцяло да бъдат управлявани от същото нравствено начало, пред което се прекланяме в храмовете и което почитаме в семейния си живот, т.е. от любовта, свободното единение и братската сплотеност.

Такова вселенско християнство изповядваше и възвестяваше Достоевски.

Храмовото и домашното християнство наистина съществуват — те са *факт*. Вселенското християнство все още не съществува в действителност, то все още е само задача — и каква огромна, както изглежда, надхвърляща човешките възможности задача. В действителност всички общочовешки дейности — политиката, науката, изкуството, общественото стопанство — намирайки се извън рамките на християнското начало, вместо да обединяват хората ги разделят и разединяват, тъй като всички тези дейности се ръководят от егоизма и личния интерес, от съперничеството и борбата и пораждат гнет и насилие. Такава е действителността, такива са фактите.

Но именно в това е и заслугата, именно в това е и значението на хората като Достоевски — че те не се прекланят пред силата на факта и не ѝ служат. Срещу грубата сила на онова, което съществува, те притежават духовната сила на вярата в истината и доброто — в онова, което трябва да бъде. Да не се изкушаваш от видимото господство на злото и да не се отричаш заради него от невидимото добро е подвиг на вярата. В него е цялата сила на човека. Който не е способен на такъв подвиг, той нищо няма да направи и нищо няма да каже на човечеството. Хората на факта съпреживяват чуждия живот, но не те творят живота. *Животът се твори* от хората на вярата. Това са онези, които наричат мечтатели,

утописти, безумци — те са и пророци, това наистина са най-добрите хора и вождове на човечеството. Такъв човек поменуваме днес.

Без да се смуцава от антихристиянския характер на целия ни живот и цялата ни дейност, без да се смуцава от безжизнеността и бездействието на нашето християнство, Достоевски вярваше и проповядваше живота и дейно християнство, вселенската Църква, всемирното православно дело. Той говореше не само за онова, което е, а и за онова, което трябваше да бъде. Той говореше за вселенската православна Църква не само като за божествено учреждение, съществуващо неизменно, но и като за *задача* на общочовешкото и всесветското обединение в името и духа на Христа — в духа на любовта и милосърдието, подвига и саможертвата. Истинската Църква, която проповядваше Достоевски, е общочовешка преди всичко в оня смисъл, че в нея напълно трябва да изчезне разделението на човечеството на съпернически си и враждуващи помежду си племена и народи. Всички те, без да губят националния си характер, а само освобождавайки се от националния си егоизъм, могат и трябва да се обединят в общото дело на всемирното възраждане. Затова, говорейки за Русия, Достоевски не можеше да има предвид националното обособяване¹⁷. Напротив, той виждаше значението на руския народ в служенето му на истинското християнство, а в него няма нито елини, нито юдеи. Наистина, той смяташе Русия за избран от Бога народ, но избран не за съперничество с другите народи и не за господство и първенство над тях, а за свободно служене на всички народи и за осъществяване в братски съюз с тях на истинското всечовечество или вселенската Църква.

Достоевски никога не идеализираше народа и не се прекланяше пред него като пред кумир. Той вярваше в Русия и ѝ предричаше велико бъдеще, но основен залог на това бъдеще в неговите очи беше слабото чувство за национален егоизъм и изключителност у руския народ. Две негови черти бяха особено скъпи на Достоевски.

Първо, необикновената му способност да усвоява духа и идеите на другите народи, да се превъплъщава в духовната същност на всички нации — черта, която е особено ярко изразена в поезията на Пушкин. Втората, още по-важна черта, която Достоевски изтъкваше у руския народ — това е съзнанието за собствената си греховност, неспособността да издига своето несъвършенство в закон и право и да се успокоява с това. Оттук произтича и стремежът към по-добър живот, жаждата за пречистване и подвиг. Без това не е възможна истинска дейност нито за отделната личност, нито за целия народ. Колкото и низко да е падението на човека или народа, с каквато и греховност да е изпълнен животът му, ако *иска*, той може да се освободи от нея и да се издигне, т.е. ако приеме лошата си действителност само като нещо лошо, само като факт, който не трябва да съществува, и не прави от този лош факт неизменен закон и принцип, не въздига греха си в истина. Но ако човекът или народът не се примирява с лошата си действителност и я осъжда като грях, това вече означава, че той има някаква представа, или идея, или поне предчувствие за другия, по-хубав живот, за онова, което *трябва* да бъде. Ето защо Достоевски твърдеше, че въпреки привидния си животински образ, руският народ дълбоко в душата си носи друг образ — образа на Христа — и когато настъпи времето, ще Го покаже открито на всички народи, и ще ги привлече към Него, и заедно с тях ще изпълни общочовешката си задача.

А тази задача — т. е. истинското християнство — е нещо общочовешко не само в смисъл, че то трябва да обедини и примири всички народи в *една вяра* — най-важното е това, че то трябва да обедини и примири всички човешки дела в едно всемирно общо дело; без него и общата вселенска вяра би била само отвлечена формула и мъртва догма. И Достоевски не само проповядваше това обединяване на общочовешките дела — поне на най-важните от тях — в една християнска идея;

до известна степен той го и потвърждаваше с делата си. *Религиозен човек*, той едновременно с това беше и напълно свободен *мислител*, и изключителен *художник*. Тези три страни, тези три висши дела при него не си противоречаха и не се взаимоизключваха, а бяха неделима част от цялостната му дейност. В убежденията си той никога не отделяше истината от доброто и красотата, в художественото си творчество никога не поставяше красотата отделно от доброто и истината. И беше прав, защото тези три понятия живеят само в съюз помежду си. Доброто, отделено от истината и красотата, е само неопределено чувство, безсилен порив; отвличената истина е само нищо незначеща дума, а красотата без доброто и истината е кумир. А за Достоевски това бяха само три неделими форми на една и съща безусловна идея. Разкрилата се в Христос безкрайност на човешката душа, способна да побере в себе си цялата безкрайност на божественото, — тази идея е едновременно и най-голямо добро, и най-висша истина, и най-съвършена красота. Истината е доброто, създадено от човешкия ум; красотата е същото това добро и същата тази истина, материално изпълнена в жива конкретна форма. И пълното ѝ изпълняване във всичко е вече и край, и цел, и съвършенство, и ето защо Достоевски казваше, че красотата ще спаси света.

Светът не трябва да бъде спасен насила. Задачата не се състои в едно обикновено съединяване на всички части от човечеството и на всички човешки дела в едно общо дело. Ние можем да си представим, че хората работят заедно над някаква велика задача и насочват към нея, и ѝ подчиняват всичките си лични дела, но ако тази задача им е *натрапена*, ако за тях тя е нещо съдбовно и настоячиво, ако те са обединени от слепия инстинкт или външната принуда, то даже и ако такова единство обхване цялото човечество, то все едно това няма да бъде истинско всечовечество, а само някакъв огромен "мравуняк". Ние знаем, че модели на такива мравуняци е имало в

източните деспотства — в Китай и Египет, а в по-малки мащаби и вече в ново време са организирани и от комунистите в Северна Америка¹⁸. Достоевски с цялата си сила въставаше против такива мравуняци, защото виждаше в тях пълната противоположност на обществения си идеал. Неговият идеал изисква не само единението на всички хора и на всички човешки дела; главното за него бе *човешкото* им единение. Работата не е в единството, а в свободното *съгласие* за единство. Работата не е във величието и важността на общата задача, а в доброволното ѝ признаване.

Най-важното условие за истинското всечовечество е свободата. Но къде е гаранцията, че хората доброволно ще стигнат до единението, а няма да се разбягат на всички страни, враждувайки и избивайки се помежду си, което ние и наблюдаваме? Гаранцията е една — това е безграничността на човешката душа, която не позволява на човека завинаги на спре и да се успокои с нещо частично, дребно и непълно, а го кара да търси и да се стреми към пълноценен всечовешки живот, към всеобщото и всемирно дело.

Вярата в тази безграничност на човешката душа е дадена от християнството. Измежду всички религии само християнството поставя редом със съвършения Бог и *съвършения човек*, в който съвършенството на божеството съществува телесно. И ако съвършената действителност на безграничната човешка душа е била осъществена в Христос, то възможността, искрата на тази безграничност и пълнота съществува във всяка човешка душа, даже и на най-низката степен на падението, и Достоевски ни показва това чрез своите любими типове.

Пълнотата на християнството е всечовечеството — и целия живот на Достоевски беше пламенен порив към всечовечеството.

Не ми се иска да вярвам, че този живот е преминал напразно. Иска ми се да вярвам, че нашето общество не напразно толкова единодушно оплакваше смъртта на

Достоевски. Той не остави след себе си никаква теория, никаква система, никакъв план или проект. Но ръководното начало и целта, висшата обществена задача и идея бяха издигнати от него на невиждана висота. И ще бъде срамно за руското общество, ако то свали обществената си идея от тази висота и под различни гръмки имена подмени великото общо дело с дребните си съсловни и професионални интереси. Разбира се, че всички, даже и онези, които признават великото всечовешко дело, имат свои лични интереси и занимания, своя професия и специалност. И съвсем не е нужно да ги изоставят, ако в тях няма нищо, което да противоречи на нравствения закон. Общочовешкото дело затова е и общочовешко, защото може да съчетае в себе си всичко и не отрича нищо, освен злобата и греха. От нас се иска само да не слагаме своята малка част на мястото на великото цяло, да не се затваряме в личното си дело, а да се стремим да го свържем с общочовешкото, да не забравяме за това велико дело, да го издигаме по-високо и го поставяме на преден план, а всичко останало — на по-заден. Не е във властта ни да решим кога и как ще се извърши великото дело на общочовешкото единение. Но да издигнем това дело като наша най-важна задача и да му служим с всичките си дела — това е във властта ни. Във властта ни е да кажем: ето какво искаме ние, ето каква е висшата ни цел и какво е нашето знаме — и на друго ние не сме съгласни.

ТРЕТА РЕЧ

(Произнесена на 19 февруари 1883 г.)

По време на царуването на Александър II завърши външното, природното формиране на Русия, формирането на *тялото ѝ*, и в мъки и болести започна процесът на *духовното ѝ* раждане. Всяко ново раждане, всеки творчески процес, който съединява съществуващите вече еле-